

Ali DUYMAZ, *Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür Ziya Gökalp.* İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2024, ISBN: 978-975-7522-88-1, 500 sayfa.

Doç. Dr. Elif ÖKSÜZ GÜNEŞ*

Ziya Gökalp, sosyoloji, siyaset, felsefe, hukuk, iktisat, eğitim, din hususlarındaki bilgi ve birikiminin yanı sıra edebiyat, dil, estetik alanındaki görüşleriyle etkin rol oynayan aydınlandırdır. Türkçülüğü esas alan çalışmalarıyla sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel yaşama millî bakış açısıyla katkı sunarken edebiyata yeni yön tayin eder.

Prof. Dr. Ali Duymaz tarafından kaleme alınan; Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığının desteği ile Türk Kültürüne Hizmet Vakfı tarafından yayımlanan *Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür Ziya Gökalp* adlı eser, dizin kısmı dâhil olmak üzere 500 sayfadan oluşur. Kitabın kapağında Gökalp'ın Diyarbakır Ziya Gökalp Müzesindeki portresi görsel olarak kullanılmıştır.

Akıcı ve akademik üslupla yazılan eser, Giriş dışında “Ailesi, Doğumu, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı”, “Hazırlık Dönemi”, “İkinci Meşrutiyet Yahut ‘Devr-i Hürriyet’”, “Mütareke Yılları yahut ‘Şeytanî Devir’”, “Yeniden Türkiye ve Millî Mücadele Yılları”, “Cumhuriyete Doğru Yahut Yeni Türkiye”, “Hastalığı ve Ölümü” adlı yedi ana bölüm hâlinde düzenlenir, bölümler gri sayfalarla birbirinden ayrılır. Çalışma, “Ekler”, “Fotoğraflar”, “Kaynakça”, “Dizin” bölümleriyle tamamlanır. “Giriş” bölümünde Ziya Gökalp'ın dünyaya geldiği dönemin sosyal, siyasi, kültürel ortamı hakkında bilgi verilir. Böylece biyografisinin, içinde bulunduğu dönemin özellikleriyle paralellik arz ettiği vurgulanır.

Çalışmanın “Ailesi, Doğumu, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı” bölümü ailesinin aslen nereli olduğundan adının verilmiş biçimine kadar değerli bilgiler içerir. Zengin kütüphaneye sahip olan, gazetelerde yazıları yayımlanan babası Tevfik Efendi ve Diyarbakır'ın soylu ailelerinden olan annesi Zeliha Hanım hakkında bilgi verilir. Ailesinden detaylı şekilde bahsedilmesi onun bilgili, kültürlü, soylu aileye mensubiyetini görünür kılar. Bu bölümün alt başlığında değerlendirilen “Eğitim ve Öğretim” hayatı kısmında gittiği okullar, tanıştığı kişiler, eğitim-öğretim hayatına etki eden unsurlar yer alır. Eğitimine Mahalle Mektebi'nde başlaması, sonrasında Diyarbakır Askeri Rüştiye Mektebi'ne girmesi, bu okulda Kolağası İsmail Hakkı Bey'in müdür olarak görev yapması, Gökalp'a hürriyet sevgisini aşılayışı belirtilir. Mekteb-i İdadi-i Mülkiye yıllarında edindiği tecrübelerini pedagojik alana aktarmasına dikkat çekilir. Bir portre adlı kısımlarda Süleyman Nazif, Mehmet Ali Ayni, Dr. Yorgi Efendi, Dr. Abdullah Cevdet ile olan ilişkilerine yer verilirken bu dönemdeki bunalımları, intihar girişimi, hocalarıyla bağı anılardan hareketle aktarılır. İdadiden sonra Mülkiye Baytar Mekteb-i Alisi'ne başlayan Gökalp'ın fen eğitimi yapılan okulda politika ile ilgili çalışmalarını sürdürmesi, Jön Türklerle temasa geçmesi, Vali Halid Bey'in aleyhinde çalışanlara öncülük ettiğinden Diyarbakır'a sürgünü kaynaklardan hareketle detaylandırılır. Çocukluğunun eğitim-öğretim hayatıyla iç içe anlatıldığı bu kısımda, Duymaz tarafından Gökalp hakkında daha önce yazılan belgelerin birbiriyle örtüşüp örtüşmediğinin teyit edilmesi çalışmanın titiz sürecini gösterir. Hocalarının ve aldığı eğitimin şahsiyetine etkileriyle bağ kurulmasıysa Gökalp'ın kişiliğinin, fikirlerinin daha iyi anlaşılmasına olanak tanır. “Evliliği ve Ailesi” kısmında amcası Hasip Efendi'nin kızı

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon/ Türkiye, elif.oksuz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2870-8305.

Vecihe Hanım ile evlenişi, çocuklarının doğumu, bazı çocuklarının vefatı hakkında kısaca bilgi verilir.

Gökâlp biyografisinin sıralı anlatıldığı eserde, onun yazın dünyasının iyi anlaşılması için “Hazırlık Dönemi”nde kronoloji bozulur. Diğer ana bölümlere oranla kısa olan bu bölümde Diyarbakır’daki resmî görevleri, yayın faaliyetleri, Diyarbakır’da kaleme aldığı yazıları hakkında bilgi verilir. Yayın faaliyetleri Şevket Beysanoğlu’nun Ziya Gökâlp’in bu dönemini “öğrencilik yılları”, “Diyarbakır gazetesinde yazılarının yayımlandığı 1904-1908 yılları”, “Şaki İbrahim Destanı Kitabı” ve “Peyman gazetesindeki yazıları” olmak üzere dört başlıkta tasnifine paralel, “Öğrencilik Yılları, Diyarbakır Gazeteleri, Şaki İbrahim Paşa Destanı ve Uhuvvet Şarkısı” şeklinde ele alınır.

Çalışmanın en hacimli bölümü “İkinci Meşrutiyet Yahut ‘Devr-i Hürriyet’” “Diyarbakır, Selanik, İstanbul” alt başlıklarına ayrılır. “Diyarbakır” kısmında İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır Şubesi’nin faaliyetlerinin açıktan ve resmî şekilde yürütülmesi, padişah yanlısı aşiret reislerinin, şeyhlerin, hocaların meşrutiyet karşıtı söylemleri, Gökâlp’a tavırları tarafsız yaklaşımla anlatılır. “Selanik” kısmında Selanik’in Osmanlı’daki liberal düşüncenin yeşerdiği kent oluşu, buraya “Diyarbakırlı Ziya olarak gelip Ziya Gökâlp olarak ayrıldığı” (Duymaz 2024: 141) belirtilir. Türkçülük hareketinin gelişmesine, Millî edebiyatın doğuşuna hizmetlerine; İttihat ve Terakki İdadî mektebinin kurulmasına, içtimaiyat dersinin müfredata konulmasına, Yeni lisan hareketinin genişletilerek Genç Kalemler dergisinin yayın hayatına başlamasına katkıları hakkında kapsamlı bilgi verilir. Bazı kaynaklarda Rumeli gazetesi ile Yeni Felsefe dergisinde yazılar yayımladığı belirtildiği hâlde Duymaz, “Bu iki yayın organı tarafımızca taranmış, ancak Gökâlp’ın herhangi bir yazısına rastlanmamıştır” (Duymaz 2024: 153) der; bu dergilerin onun yazı faaliyetlerine yön verdiğini (Duymaz 2024: 154) belirtilir. Duymaz’ın tespitinden hareketle çalışmada, sadece mevcut literatürün taranmasından ziyade akademik dikkatle kapsamlı araştırma yapıldığı görülmektedir. Gökâlp’ın Yeni Lisan, Millî Edebiyat Hareketi, Türkçülük, Turancılık fikrinin Genç Kalemler Dergisi etrafında geliştiği, Gökâlp’ın metinleriyle bu dergiye destek verşi anlatılır. Yeni Lisan, Turan Manzumeleri, Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler, Altın Destan hakkında bilgi verilir. Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin, Fuat Köprülü, Ali Haydar Taner’in portrelerinden söz edilir. “İstanbul” başlığı onun İstanbul’daki faaliyetleri bağlamında detaylandırılır; “Darülfünun-Üniversite, Edebiyat, Folklor-Halkiyat, Dernekler ve Dergiler, Portreler, Millî Kahraman Tasarımı, Mekânlar ve Muhitler” olmak üzere kendi içinde alt başlıklara ayrılır. Darülfünun-Üniversite döneminde “konuşmalarında, konferanslarında, derslerinde ve hatta ‘muhasabe’ tarzında yazdığı bazı makalelerinde bir ‘mürşit’ tavrı taşıdığı” (Duymaz 2024: 189) ancak sorgusuz teslimiyet içinde bulunmadığı üzerinde durulur. Bu kısımda Edebiyat Fakültesi Sosyoloji alanında dersler veren Gökâlp’ın Darülfünun’u “adeta yeniden kuran ve özerk bir yapıya kavuşturan” (Duymaz 2024: 192) anlayışı anlatılır. “Edebiyat” başlığında şiiri şuur meselesi addetmesine, dilde sadelik arayışına, millî bilinci önceleyen tavrına odaklanılır. “Folklor-Halkiyat” başlığında “folklor terimine karşılık ‘halkiyat’ sözünü öneren” (Duymaz 2024: 223) ilk kişi olduğu belirtilir. Folkloru sosyolojinin parçası gören Gökâlp’ın masal hakkındaki düşüncelerine yer verilir. “Dernekler ve Dergiler”de Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Yurdu Dergisi, Türk Ocağı, Türk Duygusu, Halka Doğru, Türk Sözü, Bilgi Derneği ve Mecmuası’na yazılarıyla katkıları; derneklerdeki rolü belirtilir. “Portreler”de Yahya Kemal Beyatlı ile düşünceleri, şiir anlayışları benzemese de “hayatlarının sonuna dek dost kalmayı başar[dıkları]” (Duymaz 2024: 238), Halide Edip Adıvar ile dostluklarının yanı sıra fikir ayrılıkları; Hamdullah Suphi Tanrıöver’le dostlukları, ülkü birliklerinin yanı sıra zihniyet

farklılıkları üzerinde durulur. Mehmet Emin Yurdakul ile aynı amaca hizmet eden dostlukları vurgulanır. Refik Halit Karay'ın Gökalt ile keşişen yönlerine değinilir. Enver Behnan Şapolyo ile bağına dikkat çekilir. “‘Millî Kahraman’ Tasarımı”nda Mustafa Kemal Atatürk'ü, Enver Paşa'yı, Talat Paşa'yı millî birer kahraman gördüğü belirtilir. Bu kısımda sadece Enver Paşa ve Talat Paşa ile ilgili görüşleri aktarılırken Mustafa Kemal Atatürk ile olan yakınlıklarına yer verilmez. Atatürk ile bağı “Cumhuriyete Doğru Yahut Yeni Türkiye” başlıklı bölümde değerlendirilir. “Mekânlar ve Muhitler” kısmı dönemin kültürel muhitlerini aktarması bakımından önemlidir. Burada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezinde idare binası olarak kullanılan ve siyasi olaylara mekânlık yapan Kırmızı Konak'tan bahsedilir. Yaz aylarında Büyükkada'ya gelişi, Yeni Mecmua'nın yayın hazırlıklarına başlayışı aktarılır. Hem kişisel hem düşünsel hem de yazın dünyasının anlatıldığı bu bölüm Gökalt biyografisinin ayrıntılı dökümünü içerir.

“Mütareke Yılları yahut ‘Şeytanî Devir’” adını taşıyan ana bölüm kendi içinde “İstanbul”, “Malta veya Aydınlar Kampı” olmak üzere iki alt başlıkta düzenlenir. “İstanbul”da Gökalt tarafından “şeytanî devir” (Duymaz 2024: 273) olarak nitelenen Mütareke dönemi; bu süreçte tutuklanması, Malta'ya sürülmeden önce Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmesi, Divan-ı Harb-i Örfî tarafından yargılanması anlatılır. Gökalt'ın, Mütareke döneminde ekonomik sıkıntılar çekmesine rağmen maddi çıkarlarından ziyade millî meseleleri önceleyen tavrı değerlendirilir. “Malta veya Aydınlar Kampı”nda Malta'ya sürgün esnasında yaşadıkları, Malta'daki sürgün yılları, orayı eğitim merkezine çevirışı, edebî faaliyetleri, Sevr Antlaşması'ndan sonra esir değişiminde serbest bırakılması detaylı biçimde aktarılır. Bu bölümde şartlar ne olursa olsun millete hizmet etmede kararlı Gökalt portresi çizilir.

“Yeniden Türkiye ve Millî Mücadele Yılları” ana bölümü “Diyarbakır” başlığıyla yazılır. Hem maddi sıkıntıları hem de siyasî sebeplerle Diyarbakır'a dönme süreci gazete haberleri, dostlarının anıları, roman gibi farklı türler aracılığıyla anlatılır. Malta'dan ayrıldıktan sonra İstanbul'a gelişi, oradan Samsun'a, Ankara'ya geçiş yolculuğu sırasında yaşananlardan bahsedilir. Bu kısımda Millî Mücadele'nin en zor zamanlarında Ankara'da bulunan Gökalt'ın, yazıları ve şiirleri ile süreci yönlendirici kimliği öne çıkarılır.

“Cumhuriyete Doğru Yahut Yeni Türkiye” bölümü “Ankara” adlı alt başlıktan oluşur. Dr. Rıza Nur'un önerisiyle etnolojik çalışmalara yönelen Gökalt'ın, *Türkiye Türklerinin Etnografik Tasnifi* başlıklı yazısı hakkında bilgi verilir. “Millî Kahraman Tasarımı”nda yer verilmeyen Atatürk ile olan yakınlığı “Atatürk ve Gökalt” başlığında incelenir. Cumhuriyet rejiminin kuruluşundaki rolünün yer aldığı bu kısımda Atatürk ile Gökalt'ın yakın mesai harcadıkları dönemlere ışık tutulur. *Altın Işık ve Türkçülüğün Esasları* adlı kitaplarında Atatürk'ten bahsediş; yeni Türkiye rejiminin ne olacağı konusundaki görüşmeyi içeren “Vagon Toplantısına” Atatürk'ün Gökalt'ı davet edişi; I. Heyet-i İlmiye ve Millî Hars Encümeni toplantılarında kültür, dil ve eğitim konusundaki görüşleriyle katkıda bulunmasına dikkat çekilir. Bu kısımda Ankara'da milletvekilliği sırasında gittiği mekânlar olan Kuyulu Kahve, Ulus Şehir/Millet Bahçesi, Keçiören-Hacı Kadın Deresi tanıtılır. “Ankara” başlığında, burada yaptığı faaliyetler; Atatürk'ün Halk Fırkası partisini kurmak istediğini açıkladığında partinin ilkeleri için vatanseverlere çağrı yapışı; Gökalt'ın *Doğru Yol*'da partinin dokuz ilkesini yazdığı bilgisi verilir.

“Hastalığı ve Ölümü” bölümünün “İstanbul” başlığında dostlarının anılarından, dönemin gazete haberlerinden hareketle hastalığı, sonrasında vefatı anlatılır. “Cumhuriyet Devri'nde yapılacak folklor eksensli çalışmaların önemli bir teorisyenden yoksun kaldığı” (Duymaz 2024: 415) belirtilir. “Ölümü Üzerine Söylenenler ve Yazılanlar” başlığında Zekeriya Sertel'in “Ziya Gökalt Hüzün ve İnkisar İçinde Ölmüştür”, Dr. Abdullah Cev-

det'in "Ziyanın Ziyar" yazıları; Eşi Vecihe Hanım ile yapılan mülakat; Filorinalı Nazım'ın "Ziya Gökalp'ın Tabutu Huzurunda" manzumesi; Hamdullah Suphi Tanrıöver'in "Hitabet" yazısı bulunur.

Eserin "Ekler" bölümünün "Hakkında Yazılar" kısmında Samet Ağaoğlu'nun, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Ahmet Emin Yalman'ın, Abdühak Şinasi Hisar'ın, Hasan Ali Yücel'in, Ali Merdan Topçubaşı'nın, M. Fuad Köprülü'nün, Muhittin Birgen'in, Midhat Cemal Kuntay'ın, Kazım Nami Duru'nun, Hakkı Süha Gezgin'in, Yusuf Ziya Ortaç'ın Gökalp hakkında yazıları yer alır. "Fotoğraflar"da Diyarbakır Ziya Gökalp Müzesi Müdürlüğünden temin edilen aile kütüğü, doğduğu evin krokisi; kendisinin, amcasının, dayısının, kardeşlerinin, idadi tasdiknamesinin, idadi notlarının, dostlarıyla buluşmasının, ölümünden sonra Türk Ocağı mensuplarınca yüzünün maskının alınışının, kabrinin, Ziya Gökalp Müzesi'nin fotoğrafları bulunur. Çalışma zengin "Kaynakça" ve "Dizin" bölümleriyle tamamlanır.

Gökalp'ın tek yönlü değil sosyolog, edebiyatçı, fikir adamı gibi farklı kimlikleriyle ele alınması; fikirlerinin, yaşadığı devrin arka planının detaylı şekilde anlatılması çalışmayı, Gökalp biyografisinin ana kaynakları düzeyine taşır.

KAYNAKÇA

Duymaz, Ali. *Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür Ziya Gökalp*. 1. Baskı. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları. 2024.